

Znanstveni i stručni skupovi

Simpozij *Etnografije putovanja: transnacionalne prakse migranata*, Filozofski fakultet u Zagrebu, 24. rujna 2009.

U organizaciji Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Hrvatskoga etnološkoga društva održan je 24. rujna 2009. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu simpozij koji je trebao predstaviti nastavno-istraživački rad u sklopu izbornog kolegija »Etnografije putovanja: transnacionalne prakse migranata« održanog pod vodstvom Maje Povrzanović Frykman na Poslijediplomskom doktorskom studiju etnologije i kulturne antropologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 2008. godine. Prema kratkom tekstu koji je najavljivao simpozij, »težište kolegija bilo je na terenskom istraživanju transnacionalnih praksi migranata, uz posebnu pažnju posvećenu putovanjima ljudi i predmeta, na primjerima migranata koji žive u zapadnoj Europi i njihovih obitelji ili prijatelja u Hrvatskoj«.

Simpozij su pozdravile Željka Jelavić, predsjednica Hrvatskog etnološkog društva, i Nevena Škrbić Alempijević, voditeljica Poslijediplomskoga doktorskog studija etnologije i kulturne antropologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Maja Povrzanović Frykman (izvanredna profesorica, Sveučilište u Malmöu) je u izlaganju »Biti i pripadati u transnacionalnim društvenim prostorima:

teorijski uvod« predstavila naglaske navedenog kolegija. Upozorila je na promjenu motrišta u istraživanju migranata, što je oslikala vlastitim iskustvom migracije i istraživanja te teme. Naime, odlaskom u Švedsku autorica je i sama istraživački promatrala migrante kroz tada dominantnu temu etničnosti. No zatim je došlo do promjene naglaske od promatranja etničnosti prema promatranju praksi, predmeta i identiteta koji nisu povezani samo s etničnošću. Napomenula je da se konceptualiziranje migranata kao pripadnika etničke grupe usredotočuje samo na etničke predmete i prakse te time zanemaruje druge predmete i prakse koje svjedoče o transnacionalnom iskustvu. Tako postavljen teorijski okvir omogućuje kompleksnije proučavanje načina bivanja i načine pripadanja u transnacionalnom prostoru.

Andrea Matošević (asistent, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli), »Pronađeno u prijevozu: studentske osobne prakse i iskustva u autobusu između Pule i Padove«, govorio je obilježjima putovanja studenata na relaciji Pula – Padova, koje ponajviše karakterizira iskustvo putovanja u autobusu, odnos prema drugim putnicima, prakse poimanja studentskog identiteta te (ne)prilike i tretiranje putnika na granici.

Mirna Jernej (znanstvena novakinja, Institut za antropologiju, Zagreb), »Obiteljski transnacionalni prostor: studija slučaja«, pratila je na primjeru migrantice iz Korčule koja je otišla živjeti u Londonu nastajanje jednog obiteljskog

transnacionalnog prostora. Polazeći u teorijskom okviru od definiranja transnacionalizma kao »procesa kojim migranti svojim dnevnim aktivnostima i društvenim, ekonomskim i političkim odnosima stvaraju društvena polja koja prelaze geografske, kulturne i političke granice«, posebno se pri problematici formiranja transnacionalnog društvenog prostora i stvaranja transmigrantskih identiteta usredotočila na proučavanje identiteta, pripadanja i praksi kroz pitanja oblikovanja i shvaćanja doma, održavanja kontakata, putovanja robe i predmeta, prelaženja granica te multietničke svadbe osobe koju je proučavala.

Lucija Katulić (znanstvena novakinja, Institut za antropologiju, Zagreb), »Transnacionalne prakse diplomata«, usmjerila se na žene u diplomaciji, pri čemu naglasak nije na pitanjima povezanim uz etnicitet migranata već na transnacionalnim praksama i stvaranju osobnog transnacionalnog prostora. U sklopu tako usmjerenog usredotočavanja na diplomaciju kao transnacionalni prostor, L. Katulić je proučavanu životnu svakodnevnicu žena promatrala preko njihovih iskustava stvaranja doma, predmeta u domovima, druženja, rada i sl.

Grga Frangeš (stručni suradnik za kulturnu baštinu, Javna ustanova »Park prirode Učka«), »Transhumancija – transnacionalizam: Šarplaninski ovčari na Učki«, predstavio je primjer obitelji albanske nacionalnosti iz Makedonije koja se već 40 godina bavi stočarstvom na Učkoj. Frangeš je obitelj posjetio i u njihovom selu u Makedoniji, za koje je, zbog ekonomskih potreba, karakteristična brojna radna migracija, što omoguću-

je proučavanja raznih pitanja povezanih s transnacionalnim praksama poput putovanja i komuniciranja.

Marina Blagaić (znanstvena novakinja, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb), »Otok Šolta, prostor transnacionalne nade«, usredotočila se, između ostalog, na prikazivanje odnosa migranata prema otoku s kojega su otišli, koji se kreće u rasponu od iskaza otočana prema rodnom kraju, preko održavanja kontakata i slanja financijske pomoći do nade u povratak. Tu problematiku, koja obilježava otok još od razdoblja intenzivnih ekonomskih migracija i iseljavanja sa Šolte počevši od druge polovice 19. stoljeća, moguće je pratiti primjerice preko časopisa *Nada* i drugih lokalnih glasila, koji su posebno zanimljivi za istraživanje pitanja povezanih s transnacionalnim društvenim zajednicama.

U diskusijama koje su slijedile nakon izlaganja naglašavano je da transmigrantske identitete ne treba shvaćati samo kroz etničku/nacionalnu odrednicu već i kroz materijalnu praksu, što je bio jedan od teorijsko-istraživačkih ciljeva održanog izbornog kolegija doktorskog studija predstavljenog na simpoziju.

Za povjesničarke i povjesničare simpozij, pored informiranja o kretanjima u etnološkoj struci, može biti zanimljiv i zbog naglaska na proučavanje praksi, posebice praksi putovanja, te razna pitanja transnacionalizma, što su teme i pristupi kojima se inozemna historiografija već neko vrijeme naveliko bavi. Zainteresirane čitateljice i čitatelje koje zanima detaljnije upoznavanje sa specifičnim etnološkim pitanjima koja proizlaze iz prikazanog simpozija upućujem

na prikaz Tihane Rubić («Etnografije putovanja: transnacionalne prakse migranata, znanstveni simpozij, Filozofski fakultet, Zagreb, 24. rujna 2009.», u: *Etnološka tribina*, 32, vol. 39, 2009, str. 196-198) i obavještavam da je najavljen izlazak radova sa simpozija u časopisu *Studia Ethnologica Croatica*.

Branimir Janković

Seminar Poučavanje o holokaustu i sprečavanje zločina protiv čovječnosti, Opatija, 27.-29. siječnja 2010.

U organizaciji Agencije za odgoj i obrazovanje, Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske, Ministarstva kulture Republike Hrvatske, ITF-a (International Task Force – Radna skupina za međunarodnu suradnju u području obrazovanja, sjećanja i istraživanja o holokaustu) i Yad Vashema, u Opatiji je od 27. do 29. siječnja 2010. godine održan seminar kojemu je prisustvovalo pedesetak nastavnika i profesora hrvatskih osnovnih i srednjih škola.

O važnosti seminara govori i činjenica da su se na otvaranju stručnog skupa i nakon pozdravnih govora organizatora prisutnima obratili predsjednik Republike Hrvatske Stjepan Mesić te veleposlanik Države Izrael u Republici Hrvatskoj Yosef Amrani koji su istaknuli važnost poučavanja o holokaustu.

Prema programu rada predavanja su počela izlaganjima dr. sc. Ive Goldsteina s Filozofskog fakulteta iz Zagreba koji je govorio o zločinu genocida u NDH. Potom je dr. sc. Ljiljana Dobrovšak

sa Instituta društvenih znanosti »Ivo Pilar« održala izlaganje o Židovima u Hrvatskoj. Prvi je dan završio dvjema paralelnim radionicama o *Sprečavanju zločina protiv čovječnosti* i o *Obrazovnoj filozofiji Yad Vashema*. Radionice su održali Dijana Dijanić iz Poljoprivredne škole Zagreb te Chava Baruch i Yiftach Ashkenazy iz Yad Vashema.

Drugi su dan sudionici seminara čuli dva izlaganja: *Poučavanje o holokaustu u Republici Hrvatskoj i suradnja s međunarodnim organizacijama* koje je održala Loranda Miletić, viša savjetnica iz Agencije za odgoj i obrazovanje, i *Nežidovske žrtve nacističkog razdoblja: progon homoseksualaca u Trećem Reichu* dr. sc. Edwarda Phillipsa iz Memorijalnog muzeja holokausta u Washingtonu. Slijedile su radionice o *Sprečavanju zločina protiv čovječnosti* i o *Obrazovnoj filozofiji Yad Vashema* već navedenih autora. Nakon navedenih radionica Katica Dessardo iz OŠ Gelsi iz Rijeke iznijela je primjer dobre prakse na temu *Obilježavanje Dana sjećanja na holokaust i sprečavanja zločina protiv čovječnosti* za učitelje osnovnih škola, dok je Đurđica Eržić iz Gimnazije Nova Gradiška održala radionicu *Jedan među milijunima* za nastavnike srednjih škola.

U popodnevnom dijelu programa sudionici su posjetili Židovsku općinu u Rijeci i pogledali projekciju dokumentarnog filma Šjora Rina Smajla koji su izradili Igor Jovanović iz OŠ Veli Vrh Pula i Igor Šaponja iz Strukovne škole u Puli.

Treći dan seminara Loranda Miletić, viša savjetnica Agencije za odgoj i obrazovanje, održala je izlaganje na temu

Razvijanje nastavnih materijala za prevenciju antisemitizma i ostalih oblika diskriminacije, projekt OSCE-a i Kuće Anne Frank iz Amsterdama, te nakon toga održala dvije paralelne radionice na istu temu s dr. sc. Robertom Skenderovićem iz Hrvatskog instituta za povijest iz Zagreba.

Radni dio trodnevnog seminara završio je radionicama *Antisemitizam i tolerancija* Chave Baruch i Yiftacha Askenazyja iz Yad Vashema te radionicom *Izborna nastava o holokaustu* Helene Strugar iz Gimnazije Lucijana Vranjanina iz Zagreba.

Seminar je zaključen evaluacijom i završnim riječima organizatora i sudionika koji su potvrdili važnost učenja i poučavanja o holokaustu.

Igor Jovanović

Izlaganje Snježane Koren na promociji knjige Stefana Petrunjara, *Pisati povijest iznova : hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004.* održane 3. veljače 2010. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu

U svojoj knjizi o uporabi i zlouporabi školske povijesti francuski povjesničar Marc Ferro napisao je da povijest kojoj poučavamo djecu i odrasle može štošta reći o identitetu dotičnog društva, odnosno da jasnije ukazuje na probleme vlastitog vremena nego na probleme razdoblja kojim se navodno bavi, evocirajući tako poznatu izreku Benedetta Crocea da je svaka historija zapravo suvremena historija.

Ova tvrdnja dobro upućuje na srž problematike kojom se bavi knjiga koju danas predstavljamo: *Pisati povijest iznova* našeg uvaženog kolege Stefana Petrunjara, u odličnom prijevodu Franka Dote. U ovoj izuzetno poticajnoj knjizi za čitanje i razmišljanje, Stefano Petrunjaro je analizirao prikaze odabranih događaja u hrvatskim osnovnoškolskim udžbenicima povijesti koje on naziva »vrućim mjestima« hrvatske nacionalne povijesti. Da nabrojim samo neke: Hrvati i jugoslavenska ideja; ilirizam; 1848. godina; prikazi Gaja, Strossmayera i Jelačića; pravaštvo, Starčević i Kvaternik; Gavrilo Princip i sarajevski atentat; NDH, hrvatsko proljeće, rat u 1990-ima, itd.

Autor ih je analizirao u njihovom dugom trajanju od 1918. pa do 2004. godine, u razdoblju u kojemu su se promijenile četiri države (Kraljevina SHS/Jugoslavija, NDH, socijalistička Jugoslavija i samostalna hrvatska država), a s njima su se mijenjale i njihove politike povijesti, ponekad više puta i unutar iste države. U udžbenicima se tako ogledaju svjetonazori, ideologije i vrijednosni sustavi koji su u danom trenutku dominantni ili se smatraju društveno poželjnima. Analizirajući iznova iste događaje u udžbenicima različitih razdoblja autor je, da se poslužim njegovim vlastitim riječima, imao dojam »kao da gleda jedan te isti film koji se uvijek vrti iznova, no kod svake ponovljene projekcije se nešto promijenilo. Isti glumci, ista mjesta, slična radnja, ali drugačija poruka«. Drugim riječima, Stefano Petrunjaro je analizirao udžbenike kao štiva u kojima je osnovna uporišna točka

u analizi prošlosti – sadašnjost, a u fokusu analize nisu bili »stvarni događaji«, već pamćenje o njima, odnosno kako u udžbenicima djeluje binom pamćenje-zaborav. Zaključak do kojeg je došao, a na koji ukazuju i razna udžbenička istraživanja kolektivnog pamćenja tijekom posljednjih dvadesetak godina, možda će za mnoge – a i treba – biti uznemirujući: sadržaji se u udžbenicima/nastavi mijenjaju, ali dominantni pristup ostaje isti, pa su tako novi udžbenici mlade hrvatske države – koja se pozivala na demokraciju i pluralizam – koristili u prvoj polovici 1990-ih iste one strategije u oblikovanju poželjnog povijesnog sjećanja kojima su se služili i njihovi prethodnici iz komunističkog razdoblja, čak i kada su se autori promijenili. Iako se čini da se posljednjih petnaestak godina stvari ipak mijenjaju nabolje, u čemu je važnu ulogu imala upravo pojava udžbeničkog pluralizma, tj. alternativnih udžbenika koji su ponudili i drugačije strategije poučavanja, dominantni pristup se sporo i teško mijenja.

Nabrojiti ću neke od strukturalnih i sadržajnih elemenata koje je Stefano Petrungaro identificirao kao konstantu u hrvatskoj udžbeničkoj historiografiji 20. stoljeća: teleološka perspektiva (pravocrtno kretanje povijesti od »utemeljujućeg događaja« do njegova konačnog ishoda, a na čijem kraju je redovito država – jugoslavenska ili hrvatska), ukorijenjenost ideje o povijesnom kontinuitetu (koji se onda traži »od stoljeća sedmog«, čak i tamo gdje i kada ga nije bilo), izražen vjerski element te čvrst dualizam »mi-oni«, pri čemu se je jedino mijenjala definicija toga tko smo to »mi«: mi-Ju-

goslavani u smislu jednog troimenog naroda ili političke zajednice koju povezuje jugoslavenski socijalistički patriotizam, ili mi-Hrvati, koji se definiraju u opoziciji naspram bivših sunarodnjaka i drugih balkanskih naroda, u definiciji koja isključuje manjine. Jasno je da povijest ima snažnu ulogu u definiranju identiteta, jer, prisjećajući se ključnih događaja iz zajedničke prošlosti društvo utvrđuje svoj identitet i samopoimanje, te osigurava unutarnju koheziju i stabilnost. No, slika o sebi nužno je povezana sa slikom o drugima, o tome kako definiramo tko su drugi i po čemu se »mi« razlikujemo od »drugih« – riječ je o kompleksnoj dinamici između identiteta i alteriteta, dva aspekta koja se međusobno isprepleću. Identitet definira »tko sam ja/mi«, a alteritet »tko su drugi«. U tom smislu, ovakve slike povijesti koje je Stefano Petrungaro analizirao u ovoj knjizi imaju i funkciju razgraničenja.

Jedan od Petrungarovih zaključaka koji bih posebno istaknula, osobito u svjetlu novijih debata o poučavanju rata u 1990-ima, za koje se je u Hrvatskoj uvriježio naziv »Domovinski rat«, jest da je jedna od konstanti udžbeničke produkcije slavljenje rata i ratničkih i patrijarhalnih vrijednosti poput »junaštva«, »hrabrosti« i »izdaje«, u kombinaciji jasnom slikom mjesta žene. I doista, u dijelu današnje najnovije udžbeničke produkcije može se vidjeti da se za prikaze Domovinskog rata koriste iste one strategije koje su se svojedobno koristile u socijalističkim udžbenicima za prikaze NOB-a, a kojima je prvenstvena svrha upotrijebiti prikaze rata kao sredstvo za promicanje patriotizma i lojalnosti

prema državi. Iako su te iste strategije snažno kritizirane, te se više ne smatraju prikladnima za prikaze Drugoga svjetskog rata (što je svakako pridonijelo da udžbenički tekstovi budu uravnoteženiji), ipak se spremno koriste za prikaze najnovijih ratova. Riječ je o idealiziranim predodžbama o ratu, manihejskoj slici svijeta, snažnom i emocionalnom jeziku (osobito kada je riječ o stradanjima vlastite strane), detaljnim opisima bitaka i vojnih pobjeda, brojnim slikama vojnika, oružja i zastava koje veličaju rat, portretima ratnih heroja koji se učenicima nude kao modeli za identifikaciju. Stoga u zaključku svoje knjige Stefano Petrunaro s pravom upozorava da stalno prikazivanje nasilja, smrti i rata dovodi do opasnog gubitka senzibiliteta spram njih, te rizik od stvaranja ozračja prihvatljivosti nasilja u rješavanju problema. Ono što u najnovijem primjeru osobito uznemirava jest da je takav pristup sponzoriran – direktno i indirektno – od strane države. Direktno, putem saborskih deklaracija u kojima država nastoji oblikovati predodžbe o prošlosti i zapravo se pojavljuje u ulozi ultimativnog arbitra između različitih javnih gledišta (odnosno, barem to pokušava biti). Indirektno, putem institucija koje je pokrenula i financira država, poput Hrvatskog memorijalno dokumentacijskog centra Domovinskog rata koji je sudjelovao u izradi upravo tih udžbenika. Dakle, i dalje smo suočeni s nastojanjima da se za one događaje koji se smatraju ključnim sastavnim elementima nacionalnog narativa (u ovom slučaju Domovinski rat, poput nekad NOB-a u

socijalističkoj Jugoslaviji) nastoji propisati »službena povijest«.

U uvodu svojeg rada autor je naglasio da mu je bio cilj promatrati razvoj historiografskih tekstova kroz duže vremensko razdoblje, pa je također postavio pitanje zašto su baš školski udžbenici odabrani za ovu analizu. Razlozi koje navodi su važni: da je školski udžbenik mnogima jedina knjiga iz povijesti koju ikada pročitaju, da imaju status svojevrstnih bestsellera među historiografskim publikacijama (tj. tiskaju se u nakladi koja je znatno veća od bilo koje druge povijesne knjige), da se njima posreduju ne samo informacije, već i određena *kultura sjećanja*, odnosno da su oni rezultat rada jednog društva da podari čvrst oblik onim vidovima *kulturnog pamćenja* koje smatra osobito važnim. Tu zato djeluje binarna opreka između *pamćenja* i *zaborava*: isticanje nečeg uvijek dovodi do potiskivanja drugog. Konačno, Petrunaro upozorava da su školski udžbenici jedan od prijenosnika javnog diskursa o povijesti (kao i tisak, televizija, film), dakle jedan od objekata tog diskursa, no da istovremeno ne treba smetnuti s uma i njihovu aktivnu funkciju u kreiranju tog diskursa. U tom smislu tekstove namijenjene školskoj uporabi treba razumjeti i kao *aktere* rasprave o povijesti koja se odvija izvan tog kruga »nestručnjaka«, dakle gotovo cijelog stanovništva.

Ovdje bih dodala nekoliko osobnih opservacija o tome što je udžbenik povijesti, iz pozicije nekoga tko se bavi i njihovim pisanjem i njihovom analizom.

Prvo, udžbenik jest historiografski tekst, ali je on istovremeno i više i manje od toga; on je tek najvidljiviji dio mnogo

šire problematike. Njegova ciljana publika su učenici, te u svojem odabiru događaja, vokabularu, strukturi rečenica itd. mora biti njima prilagođen. Udžbenički tekst je zbog svoje didaktičko-metodičke uvjetovanosti visoko strukturiran, mnogo više nego što je to prošla zbilja o kojoj piše, što ponekad dovodi do toga da određeni kauzalni niz i njegov ishod izgleda kao nužnost, tj. da tekstovi djeluju deterministički. Udžbenički tekst je nužno pojednostavljivanje kompleksnosti prošlosti – kao što je to, uostalom, i svako pisanje o prošlosti jer inače ništa suvislo ne bismo mogli ni napisati. No, kod udžbenika ta je pojava još izraženija jer na vrlo ograničenom prostoru treba dati pregled dugih povijesnih razdoblja, složenih događaja itd. Zato je udžbenik povijesti nužno visoko selektivan.

Drugo, udžbenici nisu jedini, a možda ni najpresudniji, medij za školski prijenos pamćenja: osim udžbenika, na taj proces utječu nastavni programi te stručno usavršavanje nastavnika kojim se nastavnicima sugerira koje su teme ključne i *kako* ih treba tumačiti (a što je u Hrvatskoj prvenstveno u nadležnosti države), svakodnevne nastavne prakse u koje ne spadaju samo didaktičko-metodički postupci na školskom satu, već i školska obilježavanja značajnih događaja i obljetnica, imenovanje škola itd. kao instrumenata i strategija pomoću kojih se nastoji reproducirati poželjno društveno sjećanje. Osim školskog prijenosa pamćenja, uvijek treba računati na obiteljsku povijest, medije, itd.

Treće, udžbenici nisu proizvod samo vlastita autorova odabira i stavova, već i direktnih i indirektnih očekivanja koja

se pred njih postavljaju – u nastavnim programima, u javnosti, od strane onih koji će se njima koristiti. Možemo prirediti metodološki i sadržajno potpuno avangardan udžbenik, no ako nastavnici nisu osposobljeni da se njime koriste, on se neće koristiti ili se neće koristiti onako kao su to njegovi autori zamislili.

Zato mi se čini ključnim povesti računa o tome kako se promatra svrha nastave povijesti u određenom društvu, njezina uloga u odgoju i obrazovanju mladih generacija. Iz uporabe povijesnog znanja kao sredstva socijalizacije proizlaze brojna pitanja. Prilikom analiza udžbenika često se uzima zdravo za gotovo da suvremena nastava povijesti nužno teži razvoju kritičkog mišljenja. Iako i sama smatram da bi takvoj nastavi povijesti trebalo težiti, u Hrvatskoj u posljednjih stotinjak godina nema gotovo nijednog programa povijesti koji bi na prvo mjesto stavljao poticanje kritičkog mišljenja. Upravo suprotno, u njima se povijest promatra prvenstveno kao odgojni predmet koji prenosi određene, društveno poželjne vrijednosti, što onda dominira svih ostalim aspektima nastave povijesti. Jedini normativni dokument u kojem su svrha i ciljevi nastave povijesti nešto drugačije postavljeni jest program za osnovnu školu iz 2006. godine, ali i u njemu ciljevi ne korespondiraju s definiranim ishodima u kojima se još uvijek propisuju ne samo potrebna znanja već i »pravilne« interpretacije povijesnih događaja. Još uvijek postoji vrlo snažna predodžba o školskoj povijesti koja prenosi uniformnu sliku povijesti koja se smatra ključnim gradivnim elementom nacionalnog identiteta. No, tu se postav-

lja pitanje treba li u društvu koje se smatra pluralističkim postojati uniformna slika povijesti ili treba uvažavati da ljudi njeguju različita sjećanja na zajedničku prošlost?

Ovdje treba postaviti još jedno uznemiravajuće pitanje: zašto se i dalje događa da, kad na programima povijesti rade povjesničari koji su u svojem profesionalnom radu cijeli život promicali nove istraživačke pristupe, na nivou školske povijesti nisu u stanju proizvesti ništa drugo do nacionalističke događajnice temeljene na »velikoj nacionalnoj pripovijesti«. Iz toga proizlaze dva važna pitanja: prije svega o tome koje historije iz mnoštva mogućih, često konkurentskih, pripovijesti odabiremo za poučavanje i zašto. Za kulturno pamćenje »nije bitno činjenično, nego upamćeno znanje« (J. Assman), stoga ključnim postaje pitanje – osobito na razini školske povijesti – što treba pamtit, a što prepustiti zaboravu. Drugo, tko zapravo određuje što treba učiti u programe povijesti i udžbenike te, još znakovitije, što se *može* i *treba* izostaviti, a tu zapravo nastava povijesti (obrazovanje općenito) dolazi u tijesni dodir s politikom – politikom obrazovanja, politikom povijesti itd., što se onda odražava u političkim i drugim javnim debatama o tome što treba postati dio nacionalne memorije, a što se može izostaviti. To se osobito pokazuje tamo gdje se društvo ili pojedine njegove skupine suočavaju s traumatičnim sjećanjima i bolnim točkama vlastite prošlosti, gdje različite skupine njeguju različita sjećanja na zajedničku prošlost ili kada se različite društvene i interesne skupine spo-

re oko tumačenja zajedničke prošlosti i osmišljavanja zajedničke budućnosti.

Danas, nadamo se, situacija je ipak nešto bolja, i u metodološkom, i u didaktičkom, i u historiografskom aspektu, no to još uvijek ništa ne govori o tome kako se novi udžbenici upotrebljavaju u školama, u kojoj je mjeri dominantna matrica poučavanja utemeljena na tome da se učenicima mora prezentirati jedna »istina«, dati konačni odgovor čak i tamo gdje ga evidentno nema, uopće u stanju apsorbirati nove metodološke pristupe koji joj se nude. Zato, iako je u ovoj knjizi riječ prvenstveno o znanstvenoj analizi, vidim njezino bivstvovanje u hrvatskom javnom prostoru kao nešto što bi prvenstveno trebalo poslužiti upravo nastavnicima povijesti i široj javnosti – kao svojevrsni podsjetnik na ono o čemu se tu zapravo radi. I zato želim ovoj knjizi da dopre do što šireg kruga čitatelja te plodan život u hrvatskom javnom prostoru.

Snježana Koren

Kolokvij *Recent German History Writing on the Various Aspects of Modern South Eastern European History*, Filozofski fakultet u Zagrebu, 27. ožujka 2010.

Poslijediplomski doktorski studij »Moderne i suvremene hrvatske povijesti u europskom i svjetskom kontekstu«, pokrenut 2007. pri Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, organizirao je svoj prvi kolokvij namijenjen prvenstveno polaznicima doktorskog studija s ciljem njihova

upoznavanja s istraživanjima pojedinih europskih povjesničarki i povjesničara koji se bave hrvatskom ili jugoslavenskom poviješću te poviješću Jugoistočne Europe. Prvi kolokvij ugostio je njemačke povjesničare, predstavnike srednje i mlađe generacije, koji su već dali zapažene rezultate u proučavanju hrvatske i jugoslavenske povijesti. Riječ je o prof. dr. Marie-Janine Calic, dr. Heike Karge i prof. dr. Ulfu Brunnbaueru. Prof. dr. M.-J. Calic radi na Sveučilištu u Münchenu, a dr. H. Karge i prof. dr. U. Brunnbauer na Sveučilištu u Regensburgu. Treba pritom istaknuti da se od 2007. u Regensburgu nalazi ugledni Südost-Institut, koji je osnovan u Münchenu i usmjeren na proučavanje zemalja Jugoistočne Europe. Od publikacija Südost-Instituta moguće je izdvojiti *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas* (sv. I-IV, 1974-1981) i *Lexikon zur Geschichte Südosteuropas* (2004).

Prof. dr. Mario Strecha, voditelj doktorskog studija »Moderne i suvremene hrvatske povijesti u europskom i svjetskom kontekstu«, pozdravio je prisutne, istaknuo da su njemački povjesničari došli na poziv prof. dr. Iskre Iveljić i predstavio prof. dr. Ulfa Brunnbauera i dr. Heike Karge. Prof. dr. Drago Roksandić predstavio je prof. dr. Marie-Janine Calic. Izlagači su imali na raspolaganju 40 minuta, a zatim je slijedila diskusija. Kolokvij je moderirao prof. dr. Ivo Goldstein.

Prof. dr. Ulf Brunnbauer ravnatelj je spomenutog Südost-Instituta u Regensburgu i profesor povijesti Jugoistočne i Istočne Europe na

Sveučilištu u Regensburgu. Raspon njegova istraživačkog interesa seže od proučavanja socijalizma, nacionalizma, historije historiografije, muslimanskih manjina na Balkanu do ekonomskih migracija u 19. i 20. stoljeću. Od objavljenih knjiga izdvojiti ću »*Die sozialistische Lebensweise.*« *Ideologie, Politik und Alltag in Bulgarien, 1944-89.* (2007; detaljan prikaz te knjige čitateljice i čitatelji mogu pronaći u *Historijskom zborniku*, god. LXII, br. 2, str. 641-646, autorice Ive Lučić; u sklopu te tematike dr. Brunnbauer je 29. ožujka 2010. u Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu održao predavanje »Policies of the Everyday Life in Real Socialism. Notes on State-Society Relations in Communist Bulgaria«, zatim zbornike koje je uredio i koji mogu biti zanimljivi istraživačima hrvatske povijesti: *(Re)Writing History. Historiography in Southeast Europe after Socialism* (2004, autor priloga o hrvatskoj historiografiji, »Post-socialist Historiography in Croatia since 1990«, je prof. dr. Neven Budak), *Zwischen Amnesie und Nostalgie. Die Erinnerung an den Kommunismus in Südosteuropa* (zajedno sa Stefanom Troebstom, 2007) i *Transnational Societies, Transterritorial Politics. Migrations in the (Post-)Yugoslav Region, 19th-21st Century* (2009). U posljednje navedenom zborniku dr. Brunnbauer je objavio prilog »Labour Emigration from the Yugoslav Area from the late 19th Century until the End of Socialism: Continuities and Changes«, koji nam je kao polaznicima doktorskog studija poslan prije kolokvija. Na tome se tekstu u glavnim crtama i temeljilo predavanje

dr. Brunnbauera, s tom razlikom da se u izlaganju ograničio na 19. stoljeće pa je i naslov izlaganja glasio: »Southeast European Migration Systems in the Long 19th Century«. Izlagač je naveo da radi na novoj knjizi o toj tematici pa je izlaganje predstavljalo istraživanje koje je još uvijek u tijeku. Dr. Brunnbauer je naglasio da je migracija dugotrajni društveni fenomen i da je povijest Jugoslavije zanimljiva za istraživanje migracije, napose zbog različitih državnih politika koje su oko toga vođene, ali i činjenice da je u istraživanjima obično naglasak na imigracijskim državama, a ne emigracijskim. Usredotočio se pritom na ekonomsku emigraciju iz Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, stavivši je u kontekst tada prisutnih različitih migracijskih sistema u Jugoistočnoj Europi. Uz lokalnu migraciju, ponajviše dugu tradiciju sezonskih radničkih migracija na Balkanu, migracije u susjedne zemlje, zatim mediteranski prostor (hrvatski radnici sudjeluju u gradnji Sueskog kanala 1859-1869), od kraja 19. stoljeća ističe se prekomorska emigracija, na koju je dosadašnja historiografija bila pretežno usredotočena. Izlagač je za oslikavanje zastupljenosti migracijskih procesa u Hrvatskoj i Slavoniji koristio statističke podatke koji se za te zemlje objavljuju od 1899. godine. Dr. Brunnbauer smatra da su ekonomski razlozi naravno važni za emigraciju, ali da oni predstavljaju samo jedan aspekt toga problema. U kompleksu emigracije sudjeluju pojedinci, obitelji, mreže migranata, poslovni interesi, javni diskurs, legistativa, država. Potrebno je primjerice razumjeti obiteljsku dinamiku za dublje

razumijevanje emigracije. Pritom treba računati na teškoće definiranja emigranata (to je birokratska kategorija definirana od strane države). Izlagač je naveo kako modernu državu emigranti itekako zanimaju (npr. kao prijetnja za država itd.). Istaknuo je da napose treba imati na umu i kulturu emigracije (tako npr. ljudi porijeklom iz određenog mjesta emigriraju uvijek u isto mjesto i sl.). Sve to predstavlja čitav niz zanimljivih pitanja povezanih s transnacionalnim praksama emigranata. Što se tiče kulturnih aspekata, zanimljiva su pisma emigranata te njihova obećanja i priče koje govore prilikom povratka. Dr. Brunnbauer posebno se zatim usredotočio na državnu politiku prema migracijama. Istaknuo je česte rasprave o emigraciji u Saboru i javnosti (dok mnogi to vide kao problem u vremenu nacionalne integracije, neki ističu pozitivne efekte slanja novca i štednje, a liberalni političari smatraju emigraciju pravom). Države možemo razlikovati i s obzirom na pristup prema emigraciji: Austrija (do 1913), Crna Gora i Grčka imaju slobodan emigrantski režim, Ugarska djelomično restriktivan, a Bugarska i Srbija zabranu emigracije. Kao uporišne točke emigracijske politike u Hrvatskoj i Slavoniji možemo izdvojiti početak skupljanja statističkih podataka o emigraciji 1899, zatim osnivanje emigracijskog fonda 1905, ugarski zakon o emigraciji 1909. i nacrt zakona o emigraciji 1911, koji je pokušavao dodatno zaštititi migrante, regulirati uvjete prijevoza, ali ih uputiti i na zadržavanje ljubavi prema domovini, uz obvezivanje da im se moralno i materijalno pomaže. Nacrt toga zakona nije međutim postao

važeci zakon. Državna politika prema emigraciji obuhvaćala je želju države da zadrži kontrolu nad emigrantima, da pokuša zadržati suverenitet nad njima i izvan granica države, a sadržavala je – u tom vremenu nacionalne integracije – i politiku prema emigraciji manjina. U spomenutom tekstu »Labour Emigration from the Yugoslav Area from the late 19th Century until the End of Socialism: Continuities and Changes« dr. Brunnbauer je govorio i o emigraciji iz vremena socijalističke Jugoslavije, postavljajući tako problem emigracije, koji je promatrao kroz doprinose historije i antropologije, kroz razdoblje dugog trajanja, u rasponu od 19. do kraja 20. stoljeća. Uz primjenu komparativne perspektive i rezultata istraživanja o transnacionalizmu, izlaganje i spomenuti tekst dr. Brunnbauera zanimljivi su mi i zbog upuštanja u kulturna objašnjava-nja pojava koja su često oslikavana samo ekonomskim razlozima.

Prof. dr. Marie-Janine Calic profesorica je povijesti Jugoistočne i Istočne Europe na Sveučilištu u Münchenu. Njezini interesi vezani su uz različite teme, pri čemu ću izdvojiti interes za ekonomsku i socijalnu povijest Jugoistočne Europe. Od njezinih radova zainteresirane čitateljice i čitatelje moguće je uputiti na knjigu *Socijalna istorija Srbije 1815-1941*, objavljenu 2004. u Beogradu. U tisku joj je knjiga o povijesti Jugoslavije u 20. stoljeću pa je za izlaganje pod naslovom »Yugoslavia as European History« predstavila teorijska pitanja vezana uz rad na toj knjizi. Napomenuvši na početku da je riječ o fascinirajućoj zemlji, istaknula je da je

pisanje o jugoslavenskoj povijesti u 20. stoljeću težak zadatak. U izlaganju je napose posvetila pažnju pitanju o načinu konceptualiziranja takvog rada, odnosno problemima s kojima je bila suočena u radu. Najprije je predstavila koncepte koji su primjenjivani na pisanje o europskoj povijesti, npr. koncept europeizacije, za koji je napomenula da u sebi sadrži opasnost teleoložnosti, nasuprot koncepta »tidal Europe« N. Daviesa, koji to izbjegava, kao i pristupe koji se usredotočavaju na nacionalnu državu, odnosno na transnacionalne procese (primjerice transnacionalna iskustva rata, ekonomske krize itd.). Napomenula je da poznata djela o europskoj povijesti E. Hobsbawma i T. Judta vrlo malo govore o Jugoistočnoj Europi. Osvrnula se i na teorije o 20. stoljeću koje mu pristupaju kao »stoljeću ekstrema« (Hobsbawm, Judt), zatim kroz teoriju modernizacije (W. Rostow), proces industrijalizacije, te kao posebnom putu (na primjeru Njemačke, tzv. »Sonderweg«) ili razdoblju visoke modernosti (U. Herbert). Te teorije utječu i na različitu periodizaciju 20. stoljeća (dugo ili kratko 20. stoljeće). Dr. Calic napominje da pisac o jugoslavenskoj povijesti mora voditi računa o tome kako Jugoslavija ulazi u te koncepte. Govoreći zatim o pristupima jugoslavenskoj povijesti, postavila je pitanja izbora između pluralnosti narativa i njihove sinteze, ispisivanja supranacionalne ili nacionalne povijesti te pitanja primjene velikih narativa (poput europeizacije, nacionalizama, industrijalizacije, migracija, masovnog školstva itd.). Razrađujući ta pitanja izlagačica je napomenula da određenu selekciju

zbog postojanja brojnih naroda, manjina, kultura i dr. nije moguće izbjeći. S obzirom na pitanja narativa, spomenula je da treba imati na umu dosege postmoderne teorije, postkolonijalnih studija i nove socijalne historije koji kritiziraju velike narative i njihove objasnidbene potencijale. Što se tiče pisanja supranacionalne ili nacionalne povijesti, autorica ističe da naravno da ne možemo zanemariti nacionalne povijesti, ali smatra da Jugoslavija zaslužuje i supranacionalnu povijest jer je ta država ipak postojala 70 godina. Upozorila je da ima razmjerno mnogo specijalizirane literature o nacionalnom pitanju ili povijesti pojedinih naroda, ali da postoji svega nekoliko knjiga o Jugoslaviji (pisanih bilo za vrijeme njezina postojanja, bilo nakon raspada ili na stranim jezicima). Prikazujući zatim svoj pristup povijesti Jugoslavije u 20. stoljeću, navela je da nije htjela ostati samo na nacionalnom pitanju (koje je nesumnjivo važno, ali nije jedino), već je posvetila pažnju i drugim procesima, poput primjerice preobrazbe dominantno agrarnih društava u industrijska. Obradivanje jugoslavenske povijesti započela je od prijelaza 19. u 20. stoljeće, kada počinje industrijalizacija, migracije, masovno školstvo itd. Obradivala je također pitanja identiteta, potrošačke kulture, rodne tematike itd. Istraživačka pitanja bila su i odnos različitosti i međusobnih približavanja u Jugoslaviji, nacionalnih specifičnosti i transeuropskih procesa, te zapreka Jugoslaviji. Govorila je u svojoj knjizi i o reakciji Jugoslavije na nove izazove (npr. nove komunikacije, razvoj javne sfere), zatim o četiri specifična faktora dugog trajanja (nacional-

no pitanje, problem razvoja, regionalna raznolikost, internacionalna pitanja), za koja smatra da su uvijek prisutna u povijesti Jugoslavije, ali s različitom važnošću u pojedinim razdobljima. Obradila je pitanje utjecaja »stoljeća ekstrema« na Jugoslaviju (masovni politički pokreti, seljački pokreti, odnos komunizma prema buržoaskom društvu itd.) i pitanje jugoslavenske modernosti. Napomenula je da je od 1960-ih Jugoslavija moderno industrijsko društvo, a da su 1970-e ključno razdoblje u kojem socijalistički sustav nije uspio odgovoriti na nove ekonomske izazove pa se industrijska kriza odrazila na političku. U zaključku je istaknula nužnost orijentacije prema komparativnoj perspektivi, postavljanju problema u dugom trajanju te promatranju Jugoslavije kao dijela europske povijesti. S obzirom na ovdje iznesene pokušaje kompleksne i što sveobuhvatnije rasprave o konceptualizacijskim problemima pisanja o jugoslavenskoj povijesti, o kojima je govorila dr. Calic, mogu samo potvrditi zanimanje za najavljeni izlazak njezine knjige o povijesti Jugoslavije u 20. stoljeću.

Dr. Heike Karge je kao savjetnica za povijest Jugoistočne i Istočne Europe zaposlena na Sveučilištu u Regensburgu od 2008. godine. Njezini interesi vezani su uz kulturnu i socijalnu povijest Jugoistočne Europe u 19. i 20. stoljeću, historiju sjećanja i pamćenja, a istraživački se bavila i proučavanjem školskih udžbenika na području Jugoistočne Europe. U tisku je njezina knjiga *Steinerne Erinnerung – versteinerte Erinnerung? Kriegsdenken im sozialistischen Jugoslawien*, oblikovana na

temelju doktorata obranjenog 2006. godine. U izlaganju »Remembering Jasenovac. Cultural Practices in the Socialist Yugoslavia« naglasila je kako ima priliku po prvi put predstaviti svoj doktorat u Hrvatskoj. Istaknula je, u sklopu predstavljanja teorijskog okvira o fenomenima sjećanja i pamćenja, važnost kulturnih praksi za te fenomene, pri čemu osobe nisu samo obični primatelji naputaka o poželjnom kolektivnom pamćenju već i aktivni sudionici u tom procesu. S obzirom na sjećanje na koncentracijske logore, napomenula je da u europskom kontekstu 1950-e predstavljaju šutnju o žrtvama, dok se 1960-ih o tome počinje više govoriti u Zapadnoj Europi, a 1970-ih i u Istočnoj Europi. U jugoslavenskom, odnosno hrvatskom primjeru posebne teškoće oko sjećanja na žrtve koncentracijskih logora odnose se na Jasenovac kao mjesto pamćenja. Njegov društveni okvir čini manipuliranje brojem žrtava u kontinuiranom trajanju od 1950-ih do 1990-ih godina. Jasenovac je sve do 1960-ih memorijalno neobilježen prostor. Prijedlozi za njegovo obilježavanje započinju 1952, kada se osniva inicijativni odbor za izgradnju spomenika. Odbor je istaknuo da cijelo to vrijeme ljudi dolaze samoinicijativno u Jasenovac, međutim u njemu nema ni spomenika kod kojeg bi položili vijenac. Ta lokalna inicijativa za gradnju spomenika (koji su postavljeni diljem Jugoslavije) nije provedena jer je odlučeno da se ništa ne gradi dok se ne postigne dogovor na višoj razini. Dr. Karge prikazala je rasprave o načinu obilježavanja i odgovarajućem spomeniku u razdoblju od inicijative iz 1952. do postav-

ljanja spomenika »Kameni cvijet« 1966. Bogdana Bogdanovića. Izlagačica je nastojala na primjeru Jasenovca pokazati da je riječ o dinamičnim kulturnim praksama sjećanja i pamćenja te da memorija nije »zaleđena«, kako se to u literaturi navodilo za područje Istočne Europe, što je ujedno bila i glavna teza njezina doktorata. Tome možemo pridružiti njezine napomene iz prosljeđenog nam članka »Mediated remembrance. Local practices of remembering the Second World War in Tito's Yugoslavia« (u: *European Review of History*, 16, 2009, str. 49-62), u kojima, suprotstavljajući se tezi o »zaleđenoj« memoriji u socijalističkoj Jugoslaviji, navodi da je pamćenje bilo propisano, ali da politika nije mogla pokrivati sve lokalne prakse. Tako su na toj lokalnoj razini ljudi prilikom obilježavanja mjesta pogibije označavali gubitak, žalovanje, a ne primjerice propagirano bratstvo i jedinstvo. Zbog moga interesa za historiju sjećanja i pamćenja mogu napomenuti da su istraživanja dr. Karge posebno zanimljiva, napose zbog stavljanja poznatih događanja u kontekst kulturnog pamćenja, zahvaljujući kome su prikazani i manje poznati procesi vezani uz lokalne prakse. Time se postiže dublje razumijevanje kako određenih aspekata povijesti socijalističke Jugoslavije tako i fenomena sjećanja i pamćenja, čije se proučavanje može primijeniti i na druge povijesne probleme i razdoblja. Istraživanjima hrvatske povijesti kroz pitanja kulturnog pamćenja i u ovom je primjeru proučavanje hrvatske povijesti uključeno u središnje tokove inozemnih historiografija.

Moguće je zaključiti kako navedena izlaganja povjesničarki i povjesničara iz Njemačke, gdje postoji jaka tradicija bavljenja poviješću Jugoistočne Europe, predstavljanjem različitih istraživačkih tema jugoslavenske, odnosno hrvatske

povijesti, svjedoče o historiografskim pristupima koji su duboko ukorijenjeni u dostignuća suvremene historiografije, zbog čega ih smatram višestruko poticajnim.

Branimir Janković